

Középkori kályhacsempék Székesfehérváron

BOLDIZSÁR PÉTER

(*Székesfehérvár, István Király Múzeum*)

Az 1978 óta a középkori város és külvárosok területén folytatott régészeti feltárások számos helyen felszínre hozták a középkori kályhás mesterség emlékeit.¹ Néhány, az István Király Múzeum gyűjteményébe régebben bekerült tárggyal együtt ezeket a leleteket igyekszem tipológiai és lehetséges időrendi sorrendben bemutatni.

Anjou-kori csempék

Egy szürkésvörösre égett cserépanyagból készült, mérműdíszes kályhaszemek és csempék töredékeiből álló leletsoport került felszínre a johannita kolostor feltárásán.

Barnafoltos halványzöld mázzal díszített egy négyszögletes kályhaszem töredéke, amelyet peremén belül mélyebben egy domború keret és az oldalfelezőn elhelyezett nyújtott orrtag díszít. A töredék alapján a kályhaszem képe rekonstruálható, oldalainak mérete: 22 centiméter (1. kép). Egy ugyanilyen szerkezetű kályhaszem néhány töredékét (2. kép), két dongáshátú mérműdíszes csempe (3. 4. kép), egy keskeny párkány (5. kép), egy állatalak, talán oromdisz (6. kép) és egy vastag, kihajló peremű pártázat (7. kép) töredékét is ez a máz díszíti.

Olajzöld mázzal bevont öt mérműves kályhaszem töredék (8.-12. kép), négy mérmű töredék (13.-16. kép), két dongáshátú csempéhez tartozó hátfal töredék (17., 18. kép), egy dongáshátú csempe peremtöredéke (19. kép) és egy nagyon vastag íves talp darab, amelyen két félkörív, talán dongás fülke letörött nyoma látszik (20. kép).

Halványzöld árnyalatú, helyenként felhólyagzott sötétsárga mázzal díszített egy csúcsos végződésű négykaréjos mérmű töredéke (22. kép), egy kályhaszem talpának és peremének (21. 23. kép) és egy négykaréjos kialakítású kályhaszem peremének töredéke (24. kép).

Szürkésvörösre égett cserépanyaga alapján leletsoportunkhoz kapcsolható egy barnássárga mázas, kettős keretelésű síkcsempe (25. kép) és egy zöld mázfoltos csempe hátfal töredéke (27. kép) a johannita kolostor leletanyagából, valamint a középkori Nova Civitas külváros területén, az egykori Selyem utca 1-13. számú telkeken folytatott feltárás anyagából egy zöld mázzal díszített, kettős keretelésű síkcsempe töredéke (26. kép).

A johannita kolostor épületei a törökkorban megsemmisülnek, a falak anyagát az alapokig, helyenként teljesen kibányásszák és elhordják. A mérműdíszes kályha töredékei több szelvény területén szétszóródva, erősen kevert pusztulási rétegekből kerültek elő, így lelőköörülményeik alapján koruk nem határozható meg.

¹ A feltárásokat Siklósi Gyula a MTA Régészeti Intézetének munkatársa vezette.

Az orrtagokkal díszített négyszögletes kályhaszem mázas analógiája a vétesszentkereszti bencés apátság leletei közt szerepel,² de előfordul ez a típus a budai várpalota északi előudvarán folytatott feltárás leletanyagában is szürke, redukált égetésű, mázatlan változatban.³ Mindkét helyen az Anjou-kori királyi műhely működésével hozható kapcsolatba ennek a típusnak az előfordulása. Egy hasonló kályhaszem töredékét a várpalotai vár leletanyagából is ismertették.⁴ Más jegyeiben is az Anjou-kori királyi műhely termékeivel mutat rokonságot ez a leletcsoport: a kettős keretelés a budai Anjou-kori I. csoport síkcsempéin⁵, a barnafoltos zöld máz a véresszentkereszti Anjou-kori I. és 3. típus csempéin fordul elő.⁶

Úgy vélem, a johannita kolostor ezen leletei az Anjou-kori királyi műhelyben készült csempék töredékei, bár a dongáshátú mérműves csempék eddig ismeretlen típusok, a mérmű töredékek az ismert csempék egyetlen típusába sem illeszthetők be. A mérművek plasztikussága és profilgazdagsága alapján egy egyszerűbb kiképzésű kályhához tartozhattak a barnafoltos zöld mázzal készült töredékek, ahol a négyszögletes orrtagokkal díszített kályhaszemek alkothatták a kályha alsó négyszögletes építményét, amelyen a dongáshátú csempékből álló sokszögletű felépítmény állt. Az olajzöld és sötétsárga mázas töredékek egy másik kályhához tartozhattak.

Kályhaszemek

A johannita kolostor leleteinek egy másik csoportját alkotják a 63. szelvényben lelt mázatlan, vörösre égett cserépből készült kályhaszemek töredékei. A töredékek alapján rekonstruálható egy kisméretű négyszögletes kályhaszem, amelyet belső oldalfelezőin, a peremmel elgy síkban elhelyezkedő, ék alakú idommal díszítettek. A kályhaszem oldalainak mérete: 10,6 cm, az erősen befelé hajló oldalfalak alapján úgy gondolom, mélységi mérete sem lehetett sokkal több tíz centiméternél (28. kép). Egy hasonló méretű, négykaréjos peremmel kialakított kályhaszem rekonstruálható még a töredékek alapján (29. kép)

A négyszögletes darab párhuzamaként a 15. század második felében készült, a kőszegi vár anyagában előforduló, áttört orrtagokkal díszített kályhaszemek kínálkoznak.⁷ A négykaréjos kályhaszem mázas párhuzamát az Anjou-kori kályha anyagában mutattuk be. Egy szív alakú peremmel készült mázas kályhaszem is rokonítható leletünkkel a visegrádi palota 14. századi leletanyagából.⁸ Az István Király Múzeum anyagába 1910-ben ismeretlen lelőhelyről bekerült épebb négykaréjos kályhaszem szolgál még párhuzamul (30. kép), ennek anyaga barnászvörösre égett sovány cserép. Szájátmérője: 9,6 cm, mélysége: 15,5 cm. Kályhaszemeink anyaguk, kidolgozásuk alapján a 15. század második felében helyi műhelyekben készülhettek. Egyszerűbb szerkezetű szemeskályhák, kemencék díszítésére szolgálhattak.

Vörösre égett cserépből készült kerek szájú, pohár formájú kályhaszemek töredégeit leltük a johannita kolostor feltárás 58-62. szelvényeiben (31.-42. kép). Hasonló, szürke redukált égetésű cserépből készült töredék a belvárosban, a Géza tér feltárásán a 3.

² M. Kozák Éva 1984. 194-195.

³ Boldizsár Péter 1989. 104-105.

⁴ Holl Imre 1984. 215-217.

⁵ Holl Imre 1958. 215-218.

⁶ M. Kozák Éva 1984. 190.

⁷ Holl Imre 1974/75. 50.

⁸ Holl Imre 1958. 212-214.

szelvény leletei közt fordul elő (43. kép). Amig ezeket a darabokat anyaguk és kidolgozásuk alapján a 15. század elején készíthették, a johannita kolostor 66. szelvényében lelt redukált égetésű, finomabb kivitelű töredék a 15. század második felében készülhetett (44. kép).

Szürke, redukált égetésű cserépből készült, hagyma alakú kályhaszemek töredékeit leltük a johannita kolostor 42. (45. kép), 48. (46. kép), 66. (47. kép) szelvényeiben. Két hasonló anyagú darab van az István Király Múzeum régi anyagában (48. 49. kép). Rózsaszínre égett cserépanyagból: a johannita kolostor feltárás 62. (50. kép), 66. (51. kép) szelvényeinek leletei közt és a Szent Anna kápolna előtt folytatott feltárás anyagában (52. kép), vörösre égett cserépből: a johannita kolostor feltárás 44. szelvényének anyagában (53. kép) fordul elő ilyen kályhaszem. Mázas változatokat a johannita kolostor feltárás 59. szelvényében, vörös cserépen zöld (54l. kép) és a 66. szelvényben, vörös cserépen zöldessárga mázzal leltünk (55. kép). A durvább kidolgozású, redukált égetésű darabok a 15. század elején, a finomabb változatok a század második felében készülhettek.

1986-ban a Szent Anna kápolna előtt, a középkori Szent Péter utcában álló, a 14. század végén épült és a 15. század végén elbontott kanonoki ház részletét tártuk fel.⁹ Ezen a lelőhelyen leltük egy szemes kályha háromszögletű oromcsempéjének töredékét, amelynek csúcsán hengeres oromdísz töredéke van (56. kép), ennek letörött végét olyan karimás kiképzésű elem díszíthette amilyen töredékeket a johannita kolostor 64. szelvényében vörös földfestéssel (58. kép) és a 66. szelvényben zöld mázas változatban (60. kép) leltünk. Az oromcsempét, a továbbiakban majd részletesen leírt, Zsigmond-kori kályhacsempék töredékeivel egy rétegben leltük, így ennek készítési korát a 15. század első negyedére tesszük. A johannita kolostor 66. szelvényében leltünk egy oromdísz nélküli háromszögletű kályhaszemet, amely anyaga és kidolgozása alapján a 15. század második felében készülhetett (57. kép)

A szemeskályhák változatos díszítettségére utal egy szürke, redukált égetésű, köríves oromdísz töredéke a johannita kolostor 64. szelvényének lelete (59. kép), egy hasonló anyagú kályhaszem belsejét díszítő mérmű töredék (61. kép) és egy ujjbenyomkodással díszített osztóborda töredék (62. kép) a 42. szelvény leletei között.

Zsigmond-kori csempék

Leleteink következő nagy csoportját alkotják a budavári feltárások anyagából már ismert Zsigmond-kori királyi műhely csempetípusainak töredékei.

A középkori Nova Civitas külváros területén, az egykori Selyem utca 1.-13. számú telkeken folytatott feltáráson a budai csempék Zsigmond-kori I. csoportjának 1. típusú¹⁰, négyzetes lapján, négyelt mezőben, Zsigmond magyar pólyákkal és brandenburgi sasokkal díszített címeres csempéjének töredékét leltük (63. kép), cserépanyaga fehérre égett, máza zöldessárga. Ez a típus a budavári ásatáson 1390-1457 közt vert pénzekkel egy rétegben került elő¹¹. Készítésének korát Budán 1408-1415 közé teszik¹². A vértesszentkereszten lelt darabot 1410-1420 közé datálják.¹³

⁹ Siklósi Gyula 1990. 6.

¹⁰ Holl Imre 1958. 228.

¹¹ Holl Imre 1987-88. 194.

¹² Holl Imre 1971. 172.

¹³ M. Kozák Éva 1987. 443.

A középkori Budai külváros területén, az egykori Vas utca és a Berényi út csatlakozásánál közmű építésekor került elő egy fehér cserépen zöld mázas, hagyma alakú kályhaszem, amely a Zsigmond-kori II. csoport 18. típusába sorolható.¹⁴ A kályhaszem magassága 15 centiméter (64. kép).

A Zsigmond-kori IV. csoport 2. típusú, a korona köré tekeredő két sárkány alakjával díszített csempe¹⁵ egy rózsaszín cserépen sárga mázzal díszített töredékét leltük az egykori Selyem utca 1.-13. telkeken folytatott feltáráson (65. kép). A budai anyagban ennek a típusnak a készítését 1410-1430 közé keltezük.¹⁶

A johannita kolostor feltárás 64. szelvényében a Zsigmond-kori IV. csoport 11. típusának, a tolldíszes, hársleveles cseh királyi sisak két oldalán a sárkányrend jelvényeivel díszített csempe töredékét leltük¹⁷, cserépanyaga fehér, máza fűzöld (66. kép). A csempe budai párhuzamának készítési korát 1410-1430 közé teszik¹⁸.

Egy Cillei címeres csempe két összeillő töredékét leltük a johannita kolostor feltárás 44/A és a 66. szelvényében. Mivel a töredékeken csak a címerpajzs egy része látszik, csak a méret alapján feltételezzük, hogy a Zsigmond-kori V. csoport 1. típusú, a Cillei címert sárkánykörben ábrázoló csempe töredékével van dolgunk¹⁹. E típus budai darabjának készítési korát 1423-1437 között feltételezzük.²⁰

Egy Cillei címeres csempe töredékét, a középkori város területén kívül eső Malom utca 27. számú ház előtt egy gázcső árok kidobott földjében leltük. Cserépanyaga vörösre égett, máza sötétzöld. Ezen a töredéken a címerpajzs mellett látszanak a sisaktakaró redőinek töredékei (68. kép), így ez a töredék a budai Zsigmond-kori IV. csoport 6. típusú, sisakdíszes Cillei címert ábrázoló csempéjéből való²¹, bár a mi töredékünkön a címer mezői fordítva szerepelnek. A töredéken látszik, hogy égetéskor más tárgyjal összetapadt, mázazása sérült. Nem hiszem, hogy a királyi műhely rontott darabokat szállított, így fel kell tételeznem, hogy ez a darab már helyi műhelyben készült. Az ozorai várfeltárás anyagában lévő analóg csempék mélységi mérete eltér a Budán, a nyéki kastélyban lelt ilyen típusú darabokétól, így erősíteni látszik azt a feltevést, hogy ez a típus nem csak a budai műhelyben készülhetett. Az ozorai leletek készítési korát a 15. század második, harmadik évtizedére teszik²².

A Cillei címeres csempének még egy töredékét leltük a belvárosban, a Jókai utca 2. számú ház udvarán feltárt török fürdő anyagában. A töredék alapján nem dönthető el, hogy melyik típushoz tartozik. Cserépanyaga vörösre égett, máza sötétzöld (69. kép)

Az egykori Selyem utca 1.-13. számú telkeken folytatott feltáráson, a 2. szelvényben leltük egy vörösre égett cserépen zöldesbarna mázzal készült csempe két töredékét, amelyeknek alapján a csempe felső részének vakmérműves díszítése kiserkeszthető (70. kép). Ez a csempe a vértesszentkereszti bencés apátság feltárásának leletei közt a Zsigmond-kori 8. típusnak felel meg.²³

¹⁴ Holl Imre 1971. 166.

¹⁵ Holl Imre 1958. 243.

¹⁶ I. Melis Katalin 1987. 437.

¹⁷ Holl Imre 1971. 168.

¹⁸ I. Melis Katalin 1987. 438.

¹⁹ Holl Imre 1958. 243.

²⁰ I. Melis Katalin 1987. 439.

²¹ Holl Imre 1971. 168.

²² Feld István 1987. 447.

²³ M. Kozák Éva 1984. 194-195.

Egy eddig ismeretlen típusú, sárgásfehér cserépből készült, zöld mázas, négyszögletes síkcsempe néhány töredékét leltük a Szent Anna kápolna előtti feltáráson. A töredékek alapján a csempe rekonstruálható, középpontjában stilizált levélcsokokkal díszített ívnégyszög, körülötte levélcsokokban végződő kettős indákkal futó négykaréjos rajzolat helyezkedik el. A sarkokat egy-egy ötszirmú rozetta, a motívumok közötti teret arányosan elosztott kör alakú kiemelkedések töltik ki. A csempét a perem mellett futó ferdén bevagdalt szalag keretezi (71. kép). Oldalainak mérete 22 centiméter.

A csempe rajzolatának szerkesztése a budai csempék Zsigmond-kori II. csoportjának 12. típusával mutat rokonságot,²⁴ amely 1390-1457 közötti pénzekkel egy rétegben került elő²⁵. A budai csempén nincs meg a ferdén bevagdalt keret, de a Zsigmond-kori I. csoport 5. típusú csempéjén ez is előfordul²⁶, amelynek készítését 1400-1420 közé keltezik²⁷.

Szintén a Szent Anna kápolna előtti feltárást lelete egy rózsaszín cserépen sárga mázas csempe néhány töredéke, amelyek egy heraldikailag jobbra néző, ágaskodó oroszlánt ábrázolnak (72. kép). A csempe mintázása a budai Zsigmond-kori I. csoport 11. típusú²⁸, heraldikailag balra néző oroszlánjával rokon, de a csempe kikövetkeztethető mérete nagyobb: 27 centiméter. Az állat meglévő felsőtestének helyzete arra utal, hogy teste ezen a csempén átlósan helyezkedik el, amíg a 11. típuson függőlegesen.

Ugyanitt leltük egy rózsaszín cserépen barnászöld mázzal készült csempe töredékét, amelynek középpontjában ötszirmú rozetta, körülötte öt karéjban elhelyezkedő vakmérműves díszítés van (73. kép). Ugy vélem ez egy kör alakú csempe előlapja, amelyről csak a keretelés hiányzik. Párhuzama a Budapesti Történeti Múzeum anyagában fordul elő hatszirmú változatban²⁹.

A johannita kolostor 64. szelvényében leltük egy sárgás-rózsaszín cserépből készült, mázatlan, háromszögletes síkcsempe több töredékét, amelyek alapján, nem teljes biztonsággal, de valószínűen rekonstruálni lehet a csempe díszítését, amely az előző kör alakú csempével rokon. A középpontban hatszirmú rozetta helyezkedik el, amelyet hatkaréjos vakmérműves rajzolat vesz körül, a sarkokat három karéjos vakmérmű tölti ki (74. kép). A sarokkitöltés párhuzamát a vértesszentkereszti anyag Anjou-kori 3. típusú négyszögletes, vakmérműves csempéjén³⁰ és a várpalotai kályha ezzel formailag egyező 16. típusú, a budai Zsigmond-kori I. csoport termékeként meghatározott³¹ darabján vélem fölfedezni, keltezésben az utóbbit tartom elfogadhatónak. A fehérvári csempe mintázásának elnagyoltságában is rokon az említett darabokkal.

Az egykori Selyem utcai lelőhelyen egy sárgára égett cserépből készült, mázatlan kályha több csempéjének töredékét leltük. Egy heraldikailag balra néző cseh oroszlán ágaskodó alakjával díszített csempe két összeillő töredéke, a kereten belül futó ferdén bevagdalt szalaggal keretezve (75. kép). Mázas párhuzamai a várpalotai kályha 17. típusú csempéi³². Hasonló keretelésű csempe két töredéke, az egyik kerek talpú pajszban álló páros újjú patás állat lábainak töredékei. A pajsz nem emelkedik ki a csempe síkjá-

²⁴ Holl Imre 1958. 235-238.

²⁵ Holl Imre 1987-88. 194.

²⁶ Holl Imre 1958. 228.

²⁷ I. Melis Katalin 1987. 432.

²⁸ Holl Imre 1971. 163.

²⁹ BTM. 71. 152. 1. leltári számon

³⁰ M. Kozák Éva 1984. 214.

³¹ Holl Imre 1984. 214.

³² Holl Imre 1984. 214-215.

ból csak vékony domború vonal jelzi a szélét (76-77. kép). A pajzs hasonló jelzése a budai Zsigmond-kori csempék több változatán előfordul. Két egyszerű keretelésű síkcsempe töredéke, amelyeknek felületén vörös földfestés nyomai látszanak (78-79. kép) és egy korongolt hagyma alakú oromdísz,, karimáján ujbbenyomkodással díszítve (80. kép) tartozik még a leletegyütteshez.

Szintén az egykori Selyem utcai feltárás lelete két vöröses-sárga cserépen zöld mázzal díszített síkcsempe töredéke, egyikén a csempe síkjából kiemelkedő döntött pajzson ágaskodó állat, talán egy medve, karmos lábai, a másikon csak a pajzs alsó sarka látszik (81-82. kép). Hasonló csempe barnászöld mázas töredékét leltük a Jókai utca 20. számú ház telkén a középkori városfal feltárásakor (83. kép). Szembeötlő ezeken a töredékeken az állatalak elnagyolt, szinte csak körvonalaival jelölt mintázása. Úgy vélem, ezek a darabok semmiképp sem lehetnek a kiváló plasztikai érzékkel dolgozó királyi műhelyek termékei, inkább a hirtelen támadt igényeket kielégíteni akaró helybeli műhelyek szárnypróbálgatásai. Hasonlóképp helyi műhely működésére utal az egykori Selyem utcai feltárás egy másik lelete: vörös cserépből, halványzöld áttetsző mázzal készült csempe saroktöredéke, amelyen negatív bemélyedő mintaként jelentkezik a keret és egy a sarokba hajló leveles ág töredéke (84. kép). Egyértelműen látszik, hogy ez egy egyszerű keretelésű csempéről vett negatív, de nem lehetett átmásolóshoz használt dúc, ehhez vékony és megmaradt háftöltő töredékéből is látszik, hogy csempéként használták.

Leleteink között számos töredék van, amelynek csempetípusát nem tudjuk meghatározni, de technikai jegyei alapján valószínűen Zsigmond-kori munka. Áttört mérműves töredékek a johannita kolostor leletanyagában: rózsaszín cserépen zöld mázzal (85.-86. kép). A Szent Anna kápolna előtti feltárás anyagában: rózsaszín cserépen sötétsárga mázzal (87. kép). Vakmérműves töredékek: a johannita kolostor anyagában mázatlan fehér cserépből (88. kép) és a Szent Anna kápolna előtt szürkésvörös cserépen sötétsárga mázzal (89. kép). Síkcsempék töredékei fehér cserépből: a Géza téri feltárás anyagában zöld mázzal, növényi díszítés töredékével (90. kép) és az egykori Selyem utcai feltárás anyagában halványzöld mázzal, sárkánykör töredékével (91. kép), ugyanitt rózsaszín cserépen zöld mázzal egy sasfejet ábrázoló töredék (92. kép) és egy ferdén vagdalt keretelésű töredék, amelyen egy íves inda belső oldalán madárlábak töredékei látszanak (93. kép).

A lovagalakos kályha műhelyének csempéi és azok másolatai

A budai anyagban 1. típusként ismertetett³³, griff alakos csempe zöld mázas töredékét leltük a belvárosban, a Csók István utca 17. számú telken álló középkori ház feltárásán (94. kép).

A 4. típusú csempe³⁴ számárhátívének vállán lévő fiálás fülke zöld mázas részletét a Géza téri feltárás 10. szelvényében leltük (95. kép).

A 13. típusú, felezett méretű csempe³⁵ zöld mázas töredékét a johannita kolostor feltárás 48. szelvényében leltük (96. kép). Rendkívül elnagyolt másolat, csak főbb vonalaiban követi a budai csempe mintáját, kereteléséből hiányzik a kúszóleveles inda. Hátfala nincs, a lap szélei hátul ferdén lemetszettek, ami tetőelemként vagy párkányként való felhasználására utal. Ugyanitt a 18. szelvényben leltük a 17. típusú háromszögletű

³³ Holl Imre 1958. 252-254.

³⁴ Holl Imre 1958. 252-257.

³⁵ Holl Imre 1971. 173-176.

oromcsempe³⁶ zöld mázas, hasonlóképp elnagyolt mintázatú töredékét (97. kép), anyaga és máza megegyezik az előző töredékkel.

A 15. típusú vakmérműves tetőcsempéhez hasonló³⁷, tálszerűen kiképzett, szürke cserépből készült, mázatlan csempe töredékét leltük a Táncsics Mihály utca 2. számú ház telkén a középkori városfal feltárásakor. A töredéken hármass tagozódású profilokkal kiképzett halhólyagos vakmérmű díszítés látható (98. kép).

A fiókáit etető pelikánt ábrázoló 18. típusú csempe³⁸ sárgára égett cserépből készült, mázatlan töredékét leltük a belvárosban, a Rózsa Ferenc utca 4. számú ház telkén folytatott feltáráson (99. kép).

A johannita kolostor feltárásán leltünk három zöld mázas síkcsempe töredéket, amelyeken a lovagalakos kályha műhelyére jellemző kúszólevelekkel díszített vesszőkeret töredékei, ezen belül két darabon ruharedők részletei látszanak (100-102. kép). Két töredékünkön látszik, hogy a kúszóleveles vessző közvetlenül a tagolatlan keret mellett fut. A budai csempék mindegyikének keretelése sokszoros tagolású, ilyen a budaihoz hasonló perem zöld mázas töredéke a Jókai utca 2. számú ház telkén feltárt török fürdő leletanyagában fordul elő (103. kép).

Az István Király Múzeum anyagában van egy 1912-ben az egykori Simor utcai lelőhelyről bekerült zöldmázas csempetöredék, amelyen egy mondatzalagot tartó, dúsán redőzött ruhaújakkal mintázott fél alak szerepel. A deréknál kígyózó mondatzalag alatt itt is látszik a kúszóleveles keret töredéke (104. és 105. kép). Valószínűnek tartom, hogy a johannita kolostorban lelt csempék töredékei, amiken ruharedők látszanak, egy ehhez hasonló csempéhez tartozhattak.

Mondatszalatot tartó félalak képével díszített zöld mázas síkcsempe töredéke ismert Budáról³⁹, és a nyírbátori várkastély anyagában egy csempe dongás hátfalán fordul elő⁴⁰. Az ott előkerült regensburgi típusú csempék alapján a nyírbátori kályhák készítését 1487 és 1493 közé teszik⁴¹.

A felsorolt leletek alapján látható, hogy a budai lovagalakos kályha műhelyének termékeit elterjedten használták Fehérváron. A 13. és 17. típus itteni darabjai a budai műhely termékeinek csak utánzatai.

Egy kályhaábrázolás a 15. század utolsó negyedéből

A lovagalakos kályha műhelye Mátyás-kori működéséhez érdekes adalékul szolgálhat egy korabeli kályhaábrázolás és az azt megfestő miniátor néhány egyéb rajza. A Mátyás graduálé húsvét utáni hatodik vasárnapjára rendelt lapjának E betű iniciáléjában a kódexfestő egy palotabelsőben álló zöld mázas, számárhátives csempékből épült, soronként felfelé keskenyedő felépítésű, fiálékkal és oromrózsákkal díszített kályha képét festi meg⁴² (106.-107. kép). A kályhaábrázoláson túl a kódex pünkösdi utáni kilencedik vasárnapjára rendelt lapján az E betű iniciáléban⁴³ ábrázolt torony homlokzatának architektúrája: a számárhátives kapu, vállán fiatornyokkal, ívén kúszólevelekkel, a kapu

³⁶ Holl Imre 1971. 176-178.

³⁷ Holl Imre 1971. 175-177.

³⁸ Holl Imre 1971. 177-180.

³⁹ Holl Imre 1952. XL. tábla 4.

⁴⁰ Magyar Kálmán 1975. 121.

⁴¹ Holl Imre 1980. 41.

⁴² Soltész Zoltánné 1980. 82-83.

⁴³ Soltész Zoltánné 1980. 112-113.

fölötti mezőt kitöltő hat félköríves kapcsolt ablakkal (108. kép), a lovalakos kályha műhelye 3. és 4. típusú csempéinek szerkesztésével nagymértékben rokon. A graduálé más helyein, például a húsvét utáni kedd A betű iniciáléjában⁴⁴ a kereten elhelyezett fiatornyos fülkék a bennük álló szobrokkal is a lovalakos kályha hasonló részleteire utalnak (109. kép). A kódex keletkezésének körülményei vitatottak, nagyrészt egy flamand iskolázottságú festő munkájának tartják a miniatúrákat, feltéve, de nem bizonyosan 1480-1490 között készülhettek⁴⁵. A lovalakos kályha és a miniatúrák részleteinek megegyezéseit mindenesetre különösnek és figyelemre méltónak tartom.

Vegyesmázás technikával készült csempék

Egy mondatszalg és kéz részletét ábrázoló töredék, amelyen a szalagot fehér, a kezet rózsaszín olommázzal színezték, a szalg hátterében kék és barna ruharedők vannak (110. kép) és egy dongás csempe íves hátfalának töredéke, zöld alapon sárga mázas díszítéssel (111. kép) a johannita kolostor feltárás lelete, mindkét töredék cserépanyaga fehér. A Géza téri feltárás lelete egy vastag, rózsaszín cserépen, türkizkék alapon sárga ruharedő részletét mutató töredék (112. kép).

Az apró töredékek alapján csak annyit állapíthatunk meg, hogy a vegyesmázás technikával dolgozó több műhely terméke is eljutott Fehérvárra.

Későgótikus oromdíszek

Egy zöld mázas madárfejet formázó oromdísz töredékét leltük a Népköztársaság út 23/A számú házának telkén, a Monostor bástya feltárásán (113. kép), ennek analógiáit Moldvában, a szucsávai vár mellett feltárt fejedelmi ház leletanyagában lévő kályhán találtuk meg, amelyet feltárója későgótikus erdélyi műhelyekkel hoz kapcsolatba és a 15. század második felére keltezi⁴⁶.

A johannita kolostor feltárásán leltük egy levélcsoport mintázó, vörös cserépanyagon fehér angob alapra tett zöld mázzal készült oromcsempe töredékét (114. kép) és stilizált levélcsoportokkal díszített, áttört, mázatlan oromcsempék töredékeit. Két összeillő töredék alapján az egyik mázatlan oromdísz rekonstruálható. A köríves alapra illeszkedő csempét három ötagú levélcsoport díszíti, közöttük kör alakú áttörések (115. kép). A levélcsoportokat a hátoldalon függőleges, a csempe alját vízszintes borda erősíti. A csempe anyaga sárgászöld cserép, hátfalán szövetlenyomat, előlapján fehér angob bevonat látható. A további töredékek (116-119. kép) hasonló, de nem teljesen azonos rajzolatú oromcsempék töredékei.

Ennek az oromcsempe típusnak további négy, vörös cserépből készült, mázatlan változatát leltük a belvárosban a Csók István utca 17. számú telken álló középkori ház feltárásán (120-123. kép).

Oromcsempéink legkorábbi párhuzamát a Veszprém megyei Külsővaton lelt B kályha liliosomos oromdíszében véljük felfedezni⁴⁷. Ott a levélcsoportok háromágúak, különállóak, a levelek elhegyesedőek, de aljukat ugyanúgy köríves indák fogják össze mint a fehérváriakét. A kályha készítésének idejét 1453-1463 közé helyezi az ásató⁴⁸.

⁴⁴ Soltész Zoltánné 1980. 58-59.

⁴⁵ Soltész Zoltánné 1980. 5-45.

⁴⁶ Radu Popa - Monika Margineanu-Carstoiu 1979. 94.

⁴⁷ Ilon Gábor - Sabján Tibor 1989. 105.

⁴⁸ Ilon Gábor - Sabján Tibor 1989. 118.

Hasonló oromdíszre van a Jagelló Kázmér számára 1505 és 1518 között készült krakói vegyesmázás kályhának⁴⁹.

A külsővati csempéhez hasonló oromdísz került elő Borsod megyében Szendrő-Gacsal lelőhelyen egy földbemenyített ház leletanyagában, tizenhét pénzzel datálva, amelyek közül a legkésőbbi I. Ferdinánd 1529-ből való dénára⁵⁰.

A felsorolt analógiák alapján a fehérvári darabok készítésekor csak tág határok között, a 15. század második felére, legkésőbb a 16. század első negyedére határozhatjuk meg. A külsővati kályha szerencsés rekonstrukcióját alapul véve valószínű, hogy négyzetes alapon álló, henger alakú felső résszel épült szemes kályhákat díszíthettek⁵¹.

IRODALOM

Boldizsár Péter

1989 Gótikus kályhacsempék az újabb budavári ásítás leletanyagából MFMÉ 95-110.

Feld István

1987 Művészet Zsigmond király korában 1387-1437 Katalógus Bp. 445-447.

Holl Imre

1952 Használati és díszkerámia a budai várpalotából Arch Ért 179-185.

1958 Középkori kályhacsempék Magyarországon I. Bud Rég XVIII. 211-300.

1971 Középkori kályhacsempék Magyarországon II. Bud Rég XXII. 161-207.

1974/75 Angaben zur mittelalterlichen Schwarzhofnerkeramik mit Werkstattmarken. Mitt Arch Inst 129-150.

1980 Régensburgi későközépkori kályhacsempék Magyarországon. Arch Ért 30-43.

1984 Dunántúli kályhacsempék. VMMK 209-220.

1987-88 A budai várpalota egy középkori rétegsorának elemzése. Arch Ért 183-198.

Ilon Gábor - Sabján Tibor

1989 XV. századi cserépkályhák Külsővatról. Pápai M Ért 77-140.

Írásné Melis Katalin

1987 Művészet Zsigmond király korában 1387-1437 Katalógus Bp. 431-439.

Magyar Kálmán

1975 A nyírbátori Báthory várkastély címerábrázolásos kályháiról. Arch Ért 117-132.

Mezősiné Kozák Éva

1984 A vértesszentkereszti bencés apátság gótikus kályhacsempéi II. Com Arch Hung 187-204.

1987 Művészet Zsigmond király korában 1387-1437 Katalógus Bp. 440-445.

Radu Popa - Monika Margineanu-Carstoiu

1979 Marturii de civilizatie medieala Romanesca. Bukarest

Siklósi Gyula

1990 A székesfehérvári Szent Anna kápolna környékén folytatott régészeti kutatások eredményei. Arch Ért Megjelenés alatt

Soltész Zoltánné

1980 A Mátyás graduálé. Bp.

Wolf Mária

1985 Középkori templom és település Szendrő-Gacsalon. Archf Ért 240-264.

⁴⁹ M. Kozák Éva 1984. 196-198.

⁵⁰ Wolf Mária 1985. 240-263.

⁵¹ Ilon Gábor - Sabján Tibor 1989. 127-129.

OFENKACHELN AUS DEM MITTELALTER IN SZEKESFEHÉRVÁR

Peter Boldizsár

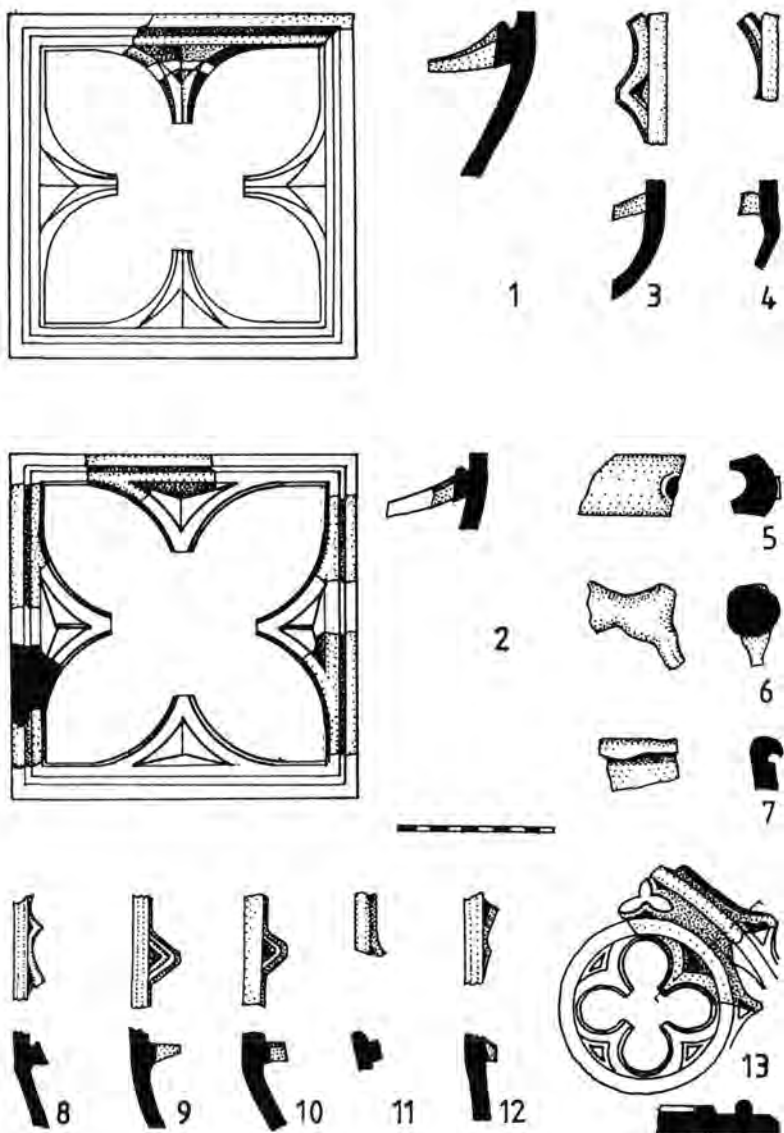
In unserem Artikel ordnen wir die von 1978 bis 1989, von Gyula Siklosi, Mitarbeiter des Altertumsforschungsinstitutes der Akademie der Wissenschaften, durchgeführten Aufdeckung der Ofenkacheln der mittelalterlichen Stadt und den Randbezirken nach Zeit und typologischer Reihenfolge.

An erster Stelle stellen wir die in dem Sziget-Randbezirk der Stadt aus dem mittelalterlichen Johannita Kloster stammenden Ofenkacheln und Bruchteile von Kachelöfen vor, die ähnlich der Ofenkacheln aus Buda und Visegrad sind und aus der Anjou-Zeit stammen.

Die einfachen Ofenbruchstücke, die an mehreren Punkten der Stadt zur gleichen Zeit aufgetaucht sind, weisen auf den Beginn des örtlichen Ofengewerbes hin.

Die aus Buda und Visegrad bekannten Kacheltypen aus der Zsigmond-Zeit kommen auch in den Fundgegenständen in Szekesfehervar vor, auch einige bisher unbekannte Typen bereichern die Materialien dieser Zeit.

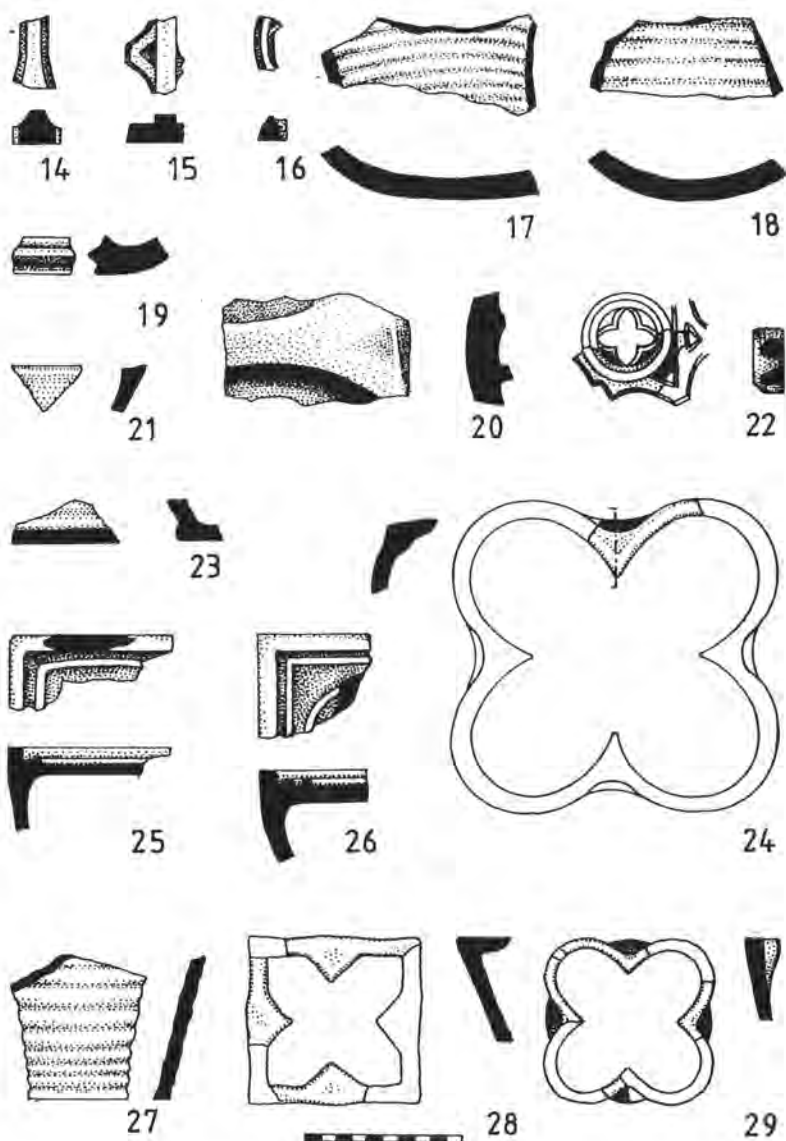
Die Produkte der sogenannten "ritterförmigen" Ofenwerkstätten und deren Kopien wurden mit einer gemischten Glasurtechnik hergestellt und sie repräsentieren das Ofengewerbe der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Bei den Fundgegenständen tauchten auch Spuren auf, die auf das Vorhandensein von örtlichen Werkstätten aus dem Beginn der Zsigmond-Zeit hinweisen. Die Reihen der Aufdeckung schliessen wir mit der Vorstellung von Ofenkacheln aus Blei aus der Zeit des Beginns des 16. Jahrhunderts.

I. tábla: Anjou-kori mérműves kályhacsempék töredékei

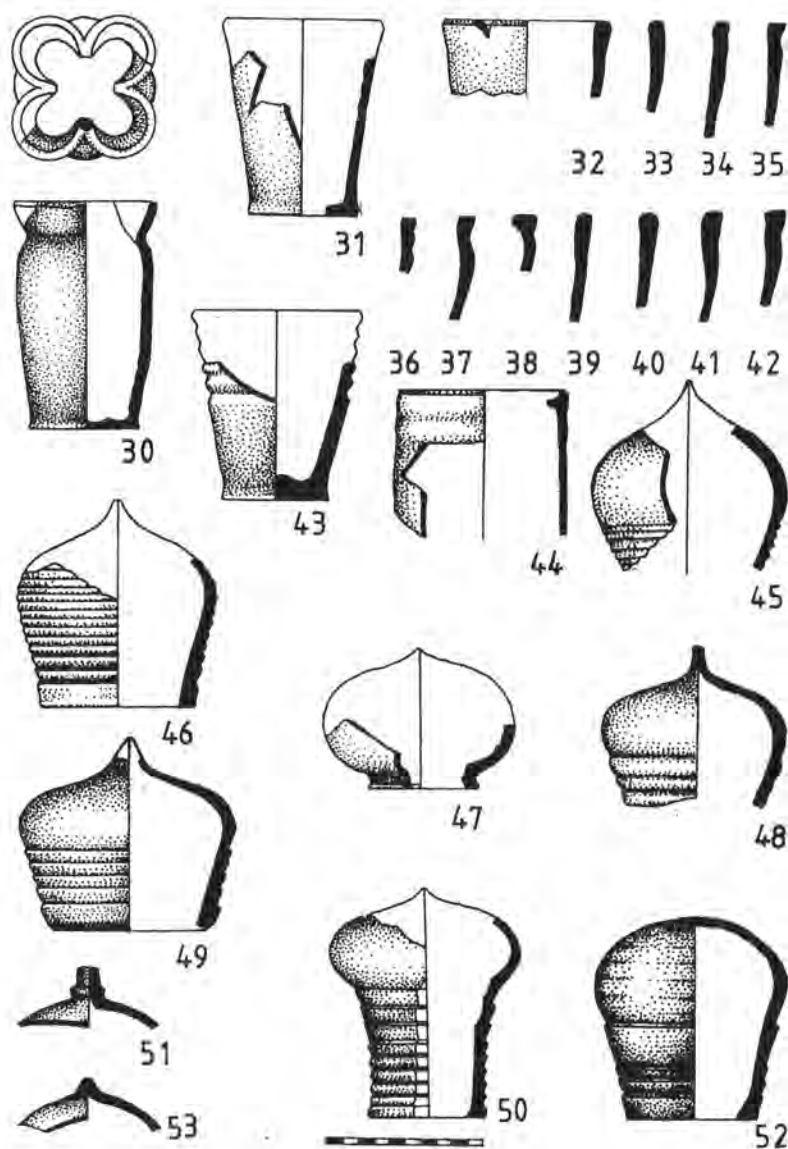
Leltári számok (István Király Múzeum): 1: 79.91., 82.287., 2: 80.459.1-6., 3: 78.15.,
 4: 82.973., 5: 82.901., 6: 82.737., 7: 88.1334., 8: 83.573., 9: 80.531., 10:
 88.1332.1., 11: 83.452., 12: 88. 1332.2., 13: 83.367.

II. tábla: 14.-24. Anjou-kori mérműves kályhacsempék töredékei 25.-27. Anjou-kori síkcsempék töredékei 28.-29. 15. századvégi mázatlan kályhaszemek
 Leltári számok: 14: 80.465.1., 15: 80.461., 16: 80.465.4., 17: 78.16., 18: 85.1155.,
 19: 88. 1333., 20: 83.572., 21: 80.469.1., 22: 82.270., 23: 79.142., 24: 80.469.2.,
 25: 82.789., 26: 80.606., 27: 82.893., 28: 80.464.1-3., 29: 80.466.1-3.

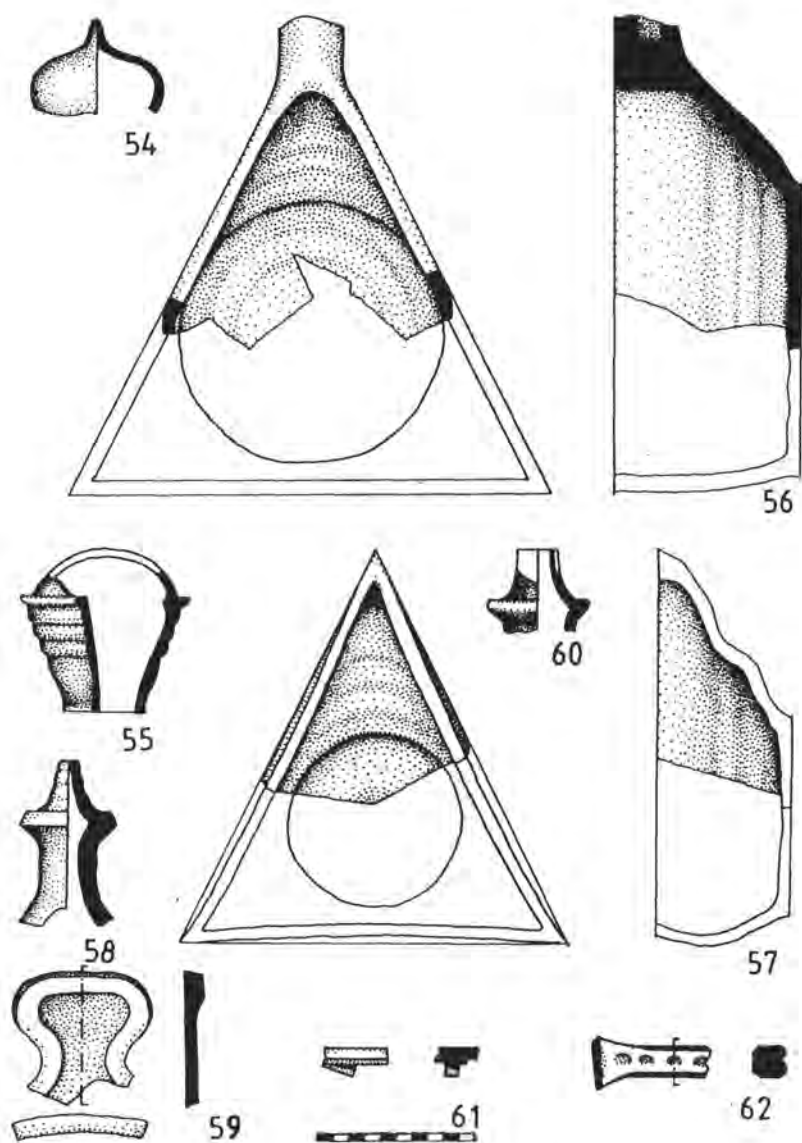

III. tábla: Négykaréjos, pohár alakú és hagyma alakú kályhaszemek

Leltári számok: 30: 1291., 31: 82.488., 32: 82.477. 1-3., 33: 88.1328.6., 34: 88.372., 35: 82.345.1-2., 36: 78.169., 37: 88.1328.4., 38: 88.1328.1., 39: 82.389., 40: 88.1328.7., 41: 88.1328.2., 42: 88.1328.3., 43: 85.71., 44: 85.1198.1-2., 45: 79.247., 46: 79.204., 47: 85.800., 48: 8438., 49: 8439., 50: 80.526., 51: 83.815., 52: 86.419., 53: 79.162.

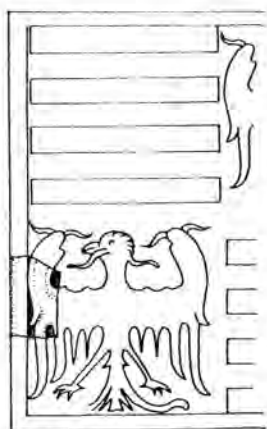

IV. tábla: Kályhaszemek és oromdiszek 14.-15. századi kályhákról
 Leltári számok: 54: 80.11., 55: 83.816., 56: 87.59., 57: 83.864., 58: 82.1006., 59:
 82.827., 60: 86.483., 61: 79.56., 62: 82.880.

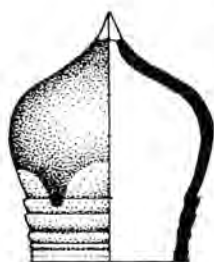

63

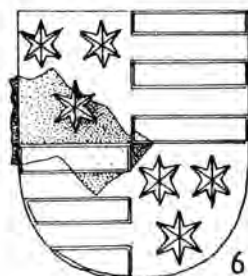
65

64

66

67

68

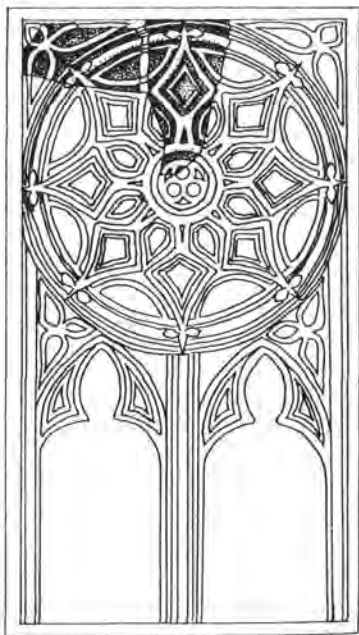

69

V. tábla: Zsigmond-kori kályhacsempék töredékei

Leltári számok: 63: 80.614., 64: 79.50.1., 65: 80.608., 66: 82.892., 67: 79.24., 68: 87.255., 69: 88.736.

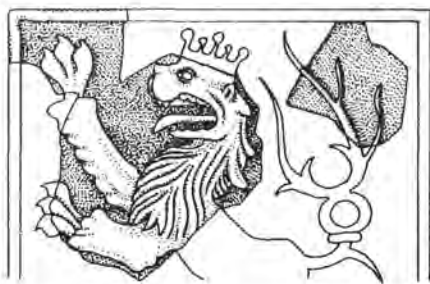

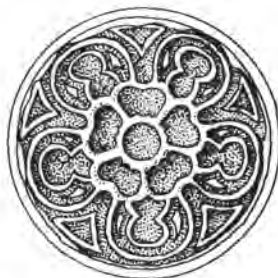
70

71

72

73

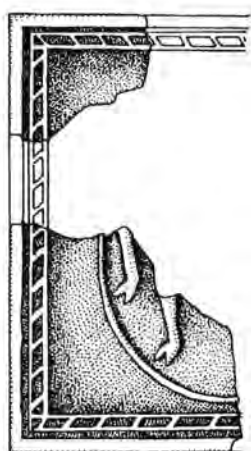

VI. tábla: Zsigmond-kori kályhacsempék töredékei
Leltári számok: 70: 80.609.1-2., 71: 86.273., 87.102., 72: 87.100.1-2., 73: 86.360.

74

76-77

75

78

79

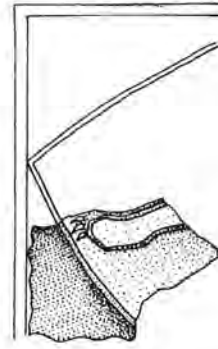
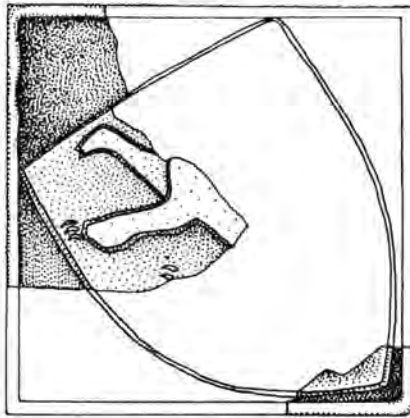
80

VII. tábla: Zsigmond-kori kályhacsempék töredékei

Leltári számok: 74: 83.810-13., 75: 80.611.1., 81.330., 76: 806.11.2., 77: 80.612.,
78: 80.577., 79: 80.610., 80: 80.613.

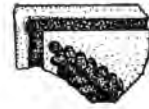

83

81-82

84

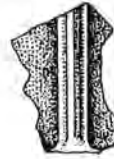
85

86

87

88

89

90

91

92

93

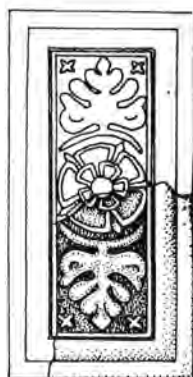

VIII. tábla: Zsigmond-kori kályhacsempék töredékei
 Leltári számok: 81: 80.599., 82: 80.604., 83: 81.133., 84: 80.596., 85: 82.718., 86:
 80.487., 87: 87.103., 88: 82.823., 89: 87.104., 90: 80.406., 91: 80.602., 92:
 80.601., 93: 80.603.

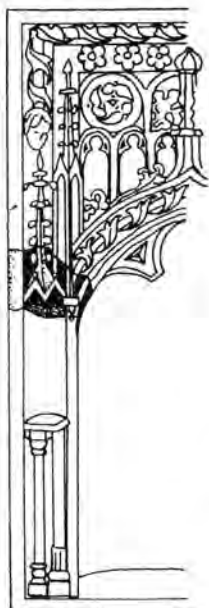

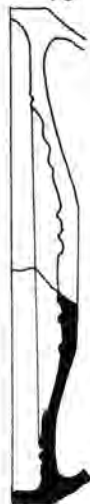
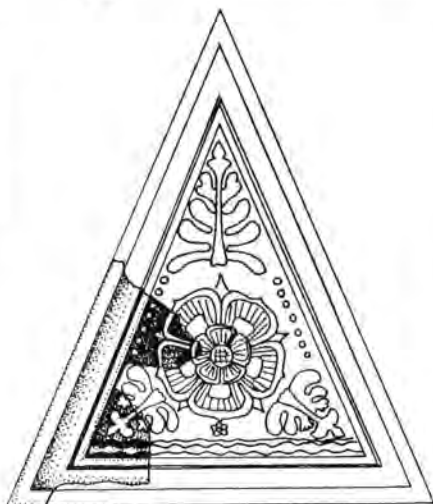
94

96

95

97

98

IX. tábla: A lovalakos kályha műhelyének csempe töredékei
Leltári számok: 94: 83.90., 95: 80.456., 96: 79.252., 97: 78.20., 98: 86.778.

99

104

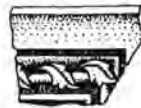
100

101

102

103

113

110

111

114

112

X. tábla: 99.-104. A lovagalakos kályha műhelyének csempe töredékei. 110.-112.

Vegyesmázás technikával készült csempék töredékei. 113.-114. Későgótikus kályhaorom csempék töredékei.

Leltári számok: 99: 86.470., 100: 82.338., 101: 79.206., 102: 83.368., 103: 88.842., 104: 2742., 110: 88.1346., 111: 79.192., 112: 80.416., 113: 81.399., 114: 88. 1349.

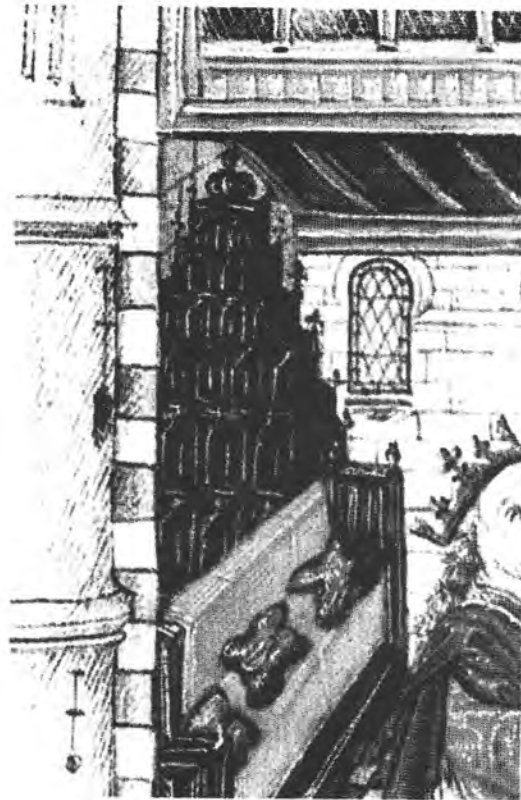

XI. tábla: 105. Mondatszalogot tartó férfit ábrázoló csempe töredéke.

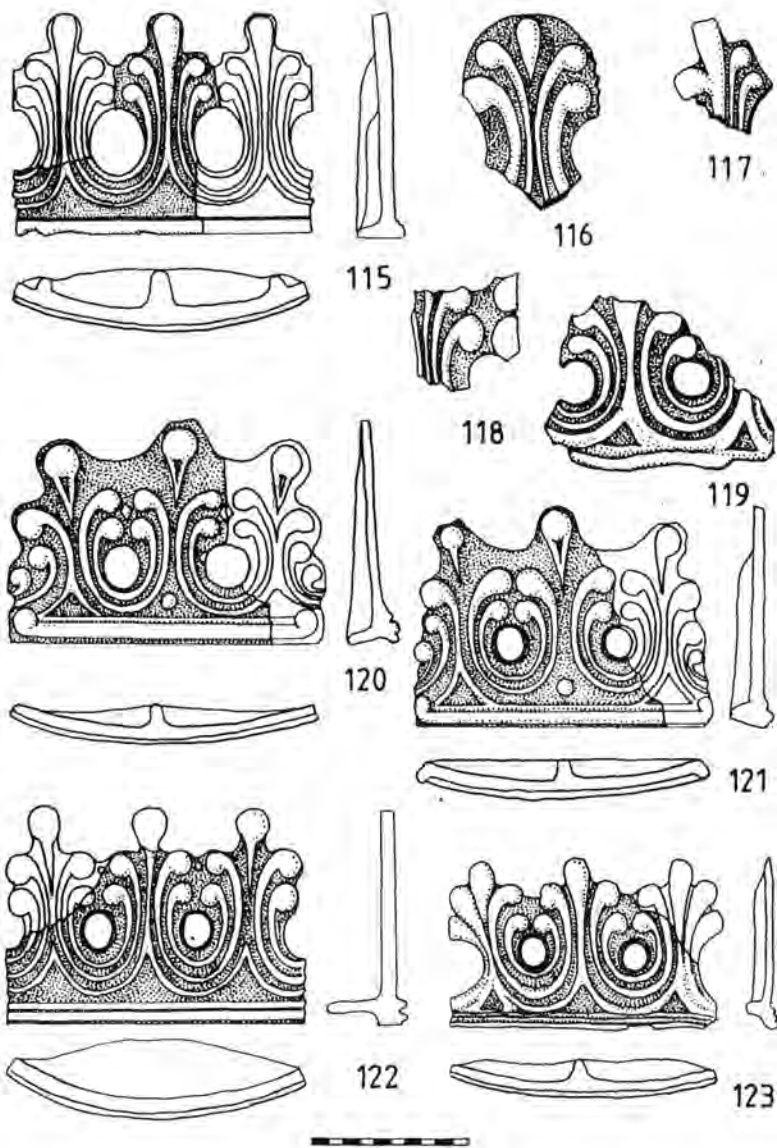
XII. tábla: 106. Iniciálé a Mátyás graduáléban. 107. Az iniciálé részlete kályhaábrázolással

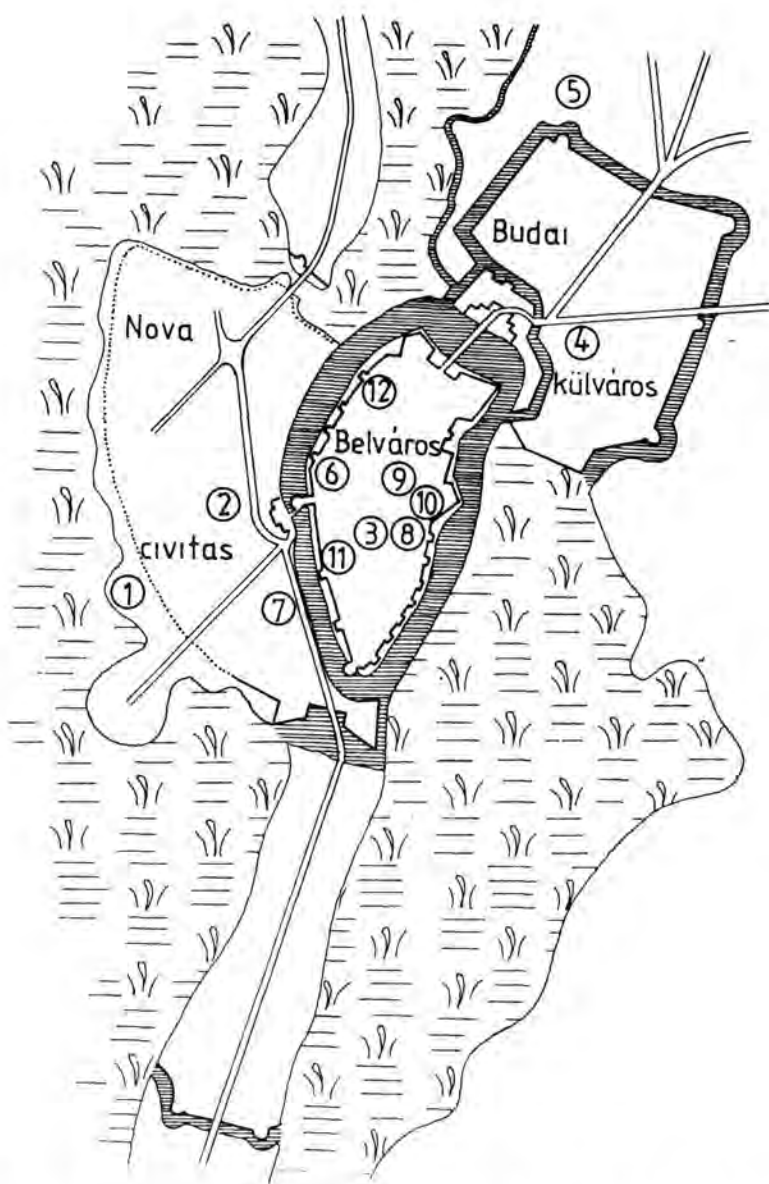
XIII. tábla: 108.-109. Építészeti részletek ábrázolásai a Mátyás graduáléból.

XIV. tábla: 115.-123. Későgótikus kályhaorom cserpék.
 Lettári számok: 115: 79.52., 79.152., 116: 83.789., 117: 82.774., 118: 82.783.4.,
 119: 82.914., 120: 86.159.2., 121: 86.195.1., 122: 86.195.4., 123: 86.195.3.

XV. tábla: Székesfehérvár későközépkori alaprajza a lelőhelyek feltüntetésével.

- 1: Johannita kolostor 2: Egykori Selyem utca 1.-13. 3: Géza tér (Szent Anna kápolna)
 4: Berényi út, Vas utca 5: Malom utca 27. 6: Jókai utca 2. 7: Egykori Simor utca
 8: Táncsics Mihály utca 2. 9: Rózsa Ferenc utca 4. 10: Népköztársaság ut 23/A
 11: Csók István utca 17. 12: Jókai utca 20.

